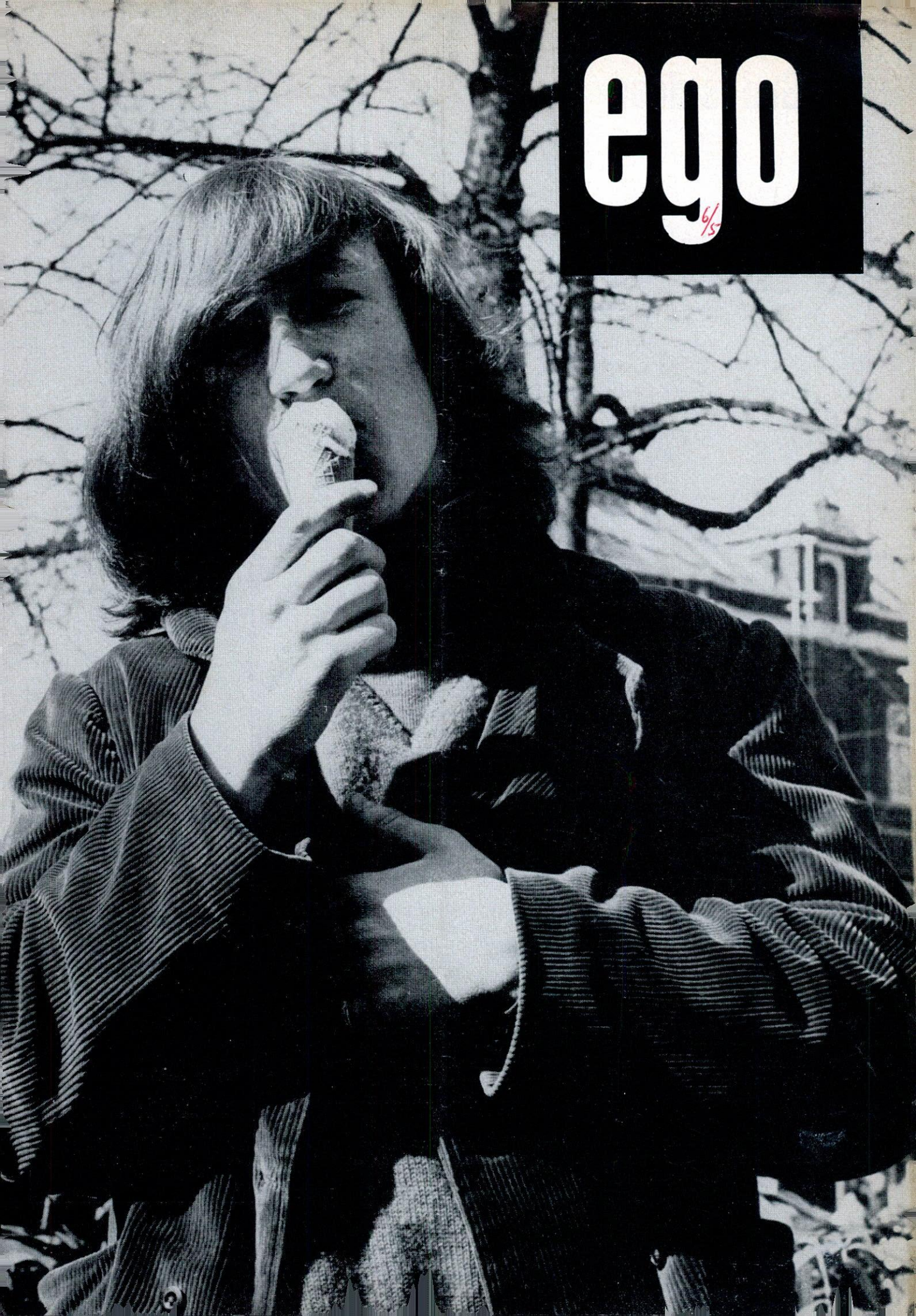

ego

God is dood

Er is het laatste jaar — voornamelijk door de uitgeverij Ambo n.v. te Utrecht — een hele serie boeken op de Nederlandse markt gebracht die alle handelen over de 'God is dood' theologie.

Om eens enkele namen te noemen: Thomas J. J. Altizer en William Hamilton, *De dood van God*; Thomas J. J. Altizer: *Het evangelie van Gods dood*; Robert Adolfs: *Het graf van God*; Dorothee Sölle: *Plaatsbekleding*; Harvey Cox: *De stad van de mens*.

Daarnaast zou men nog kunnen noemen — maar dat is al ouder: Paul M. van Buren, *The secular meaning of the gospel* (1963).

Men vergisse zich niet in de populaire naamaanduiding van de schrijvers, dat is slechts de Amerikaanse wijze van doen, het betreft hier vaktheologen, de meesten van hen doceren theologie aan Amerikaanse universiteiten.

Het gaat om een uit Amerika komende theologie die als uitgangspunt neemt dat de God van het Christendom, de God van de bijbel, de God van de verschillende kerkelijke dogma's in onze beschaving is gestorven.

Het is duidelijk dat deze theologen zich daarbij bedienen van de beroemde uitspraak van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche die in zijn werk *'Die fröhliche Wissenschaft'* een dwaas laat zeggen: God is dood en wij, wij mensen hebben hem gedood.

Het stuk waarin Nietzsche dat doet is een bijzonder fascinerend stuk en heel wat anders dan een gladweg langs de neus constateren dat God is overleden. Integendeel het stuk is geladen met een bijzonder felle hartstocht. Het leek ons voor de lezers nu deze uitspraak van Nietzsche door genoemde Amerikaanse theologen opnieuw in de belangstelling komt te staan aardig om het stuk van Nietzsche nog eens onder ogen te krijgen, men vindt het dus elders in dit nummer afgedrukt. De Nederlandse vertaling staat er onder voor diegenen, die het Duits niet volkomen beheersen.

Een vraag is natuurlijk: Hoe is het mogelijk een theologie op te bouwen als men uitgaat van de stelling dat God dood is? Komt men dan niet terecht bij een volledig atheïsme?

De schrijvers geven dat toe maar zij ontkennen dat hun gedachten voeren naar een humanistisch artheïsme, zij achten het mogelijk om, wat zij zelf noemen, een gelovig atheïsme te ontwikkelen.

Kenmerken van dit gelovig atheïsme zijn dan, naast de gedachte 'God is dood' dat in Jezus het woord van liefde vlees geworden is en dat deze vleeswording van de liefde zich voltrekt in onze huidige geschiedenis via menselijke handelingen. Christen zijn, want de schrijvers blijven zich christenen noemen, betekent dan ook niet Godsgeloof of Godsvertrouwen, betekent niet bijbel-lezing of kerkgang maar is: meedoen aan de vleeswording (d.w.z. aan de realisatie) van Jezus' woord in de geschiedenis van vandaag en morgen. In de geïndustrialiseerde, gemechaniseerde en technische wereld van vandaag (voor ingewijden: hier blijkt duidelijk de verwantschap met de door de nazi's vermoorde theoloog Bonhoeffer) zal Jezus' woord zich realiseren. Daarom wil de theoloog van deze richting als gewoon mens meedoen in deze wereld. Meedoen in een wachten en verwachten dat Jezus' heil zich zal voltrekken.

Het is onmogelijk om in dit kort bestek deze theologen recht te doen maar het leek ons interessant genoeg om onze lezers er attent op te maken. In het najaar komen we er uitvoerig op terug.

RED.

ego

*Maandblad van de humanistische
geestelijke verzorging voor militairen*

No. 5 - augustus 1967
6de jaargang

Redacteur: H. Lips, Hoofdraadsman

Adres redactie en administratie:
*Bureau Hoofdraadsman,
Coornherthuis, Hoofdstraat 84,
Driebergen
telefoon 03438 - 2878*

Vaste medewerkers:

Nico Haasbroek
Wim Jesse
Tom Weerheijm
Bob van Opzeeland
Bert Vuijsje
Henk J. Meier
Dick Zaal

Abonnementsprijs: f 5,- per jaar, te
storten op postgirorekening 480414
t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische
Geestelijke Verzorging te Driebergen

Militairen ontvangen het blad op
aanvraag zonder betaling

Bij de voorplaat:

*Ijs, ijs, ijs. Nederland heeft in de
julimaand duizenden liters ver-
werkt. Ook deze jongeman lurkt
tevreden aan zijn ijsco. Of zou een
iets kortere haardracht eerder ver-
koeling geven? De foto is van Jan
Ruyter.*

ROLAND KIRK'S WISSEL- VALLIGE CARRIERE

Er zijn de laatste jaren maar weinig jazzmusici naar voren gekomen, over wie zoveel tegenstrijdige en zulke wisselvallige meningen de ronde hebben gedaan als over Roland Kirk. Door allerlei mensen en op allerlei verschillende momenten is hij onder andere uitgemaakt voor: 'waardevol jazzvernieuwer,' 'gewetenloos charlatan,' 'boeiend exponent van de jazztraditie,' 'pretentieuze pseudo-avantgardist' en 'zielige muzikale clown.'

Het begin van zijn carrière verliep vrijwel zonder wanklanken. Omstreeks 1961 werd Roland Kirk ontdekt als de man die drie saxofoons tegelijk kon bespelen en die daarbij bovendien nog uiterst plezierige muziek maakte. De bezoekers van de clubs waar hij optrad, werden bijna allemaal meegesleept door Kirk's enorme vitaliteit en zijn onuitputtelijke speelvreugde. De critici toonden de een na de ander aan, dat Kirk ondanks zijn drie-saxen-truc bepaald geen goedkope circusartiest was, maar daarentegen een verdienstelijk jazzmusicus. Vooral zijn spel op tenorsax en fluit verleidde menig jazzschrijver tot de voorspelling, dat Kirk voor de toekomst van de jazz wel eens een belangrijk man zou kunnen blijken.

Het enthousiasme van het publiek en de lof van de critici wekten — samen met de handige publiciteitsactie van Kirk's platenmaatschappij — de verwachting, dat de multiblazer een voorspoedige toekomst als alom gerespecteerde jazzgrootheid tegemoet ging.

Uit die eerste, veelbelovende fase van Kirk's loopbaan dateert de plaat 'We Free Kings' (opgenomen: augustus 1961), die onlangs in de goedkope Jazz-Festival-serie opnieuw werd uitgebracht (Fontana 825 157 QY). Kirk musicteert op deze LP in kwartetbezetting. Zijn begeleiders zijn gerenommeerde jazzmusici met veel studio-ervaring (o.a. pianist Hank Jones, de bassist Wendell Marshall en Art Davis, en drummer Charlie Persip), maar ze hoeven weinig meer te doen dan het leggen van een betrouwbare, soepel swingende ondergrond. De man waar alles om draait is Roland Kirk zelf.

Die aandacht is hij trouwens meer dan waard, want hij maakt op deze plaat frisse muziek met een duidelijk persoonlijk stempel. De manier waarop hij de dwarsfluit weet te benutten als een volwaardig, uiterst expressief jazz-instrument, is zonder meer indrukwekkend. Vooral in de langzame blues 'You did it, you did it' vormt Kirks meeneuriën en meegrommen samen met de klank van zijn fluit een enorm opwindend geheel. Dit stuk is een van de beste, een van de meest jazzy fluitimprovisaties die ik ooit hoorde. Maar ook als saxofonist heeft Kirk onmiskenbare verdiensten. De twee- en drie-saxen-truc gebruikt hij spaarzaam, als middel om korte riffes extra spanning te geven.

Wanneer hij één enkele sax hanteert, blaast hij uitbundige, krachtig swingende chorussen in de viriele traditie van de ruige-toon-blowers. Kirk is, kortom, op 'We Free Kings' een sympathieke jazzman die makkelijk in het gehoor liggende muziek maakt; geen geniale vernieuwer maar wel een talent met mogelijkheden.

1963 was het jaar waarin Roland Kirk bij de jazzfans zijn grootste populariteit bereikte. Daarna begon er langzamerhand een kentering in zijn reputatie te komen, waarbij twee factoren een belangrijke rol speelden. Om te beginnen ging Kirk er een gewoonte van maken om tijdens zijn optreden, zowel in clubs als in de concertzaal, een nogal gênante show op te voeren, waarbij hij zijn blindheid als een soort speciale attractie misbruikte. Ik zal bijvoorbeeld niet gauw vergeten, hoe Kirk zijn laatste optreden in Nederland 'bekroonde' met het boven zijn hoofd torsen van een contrabas, hetgeen een onzinnige, buitengewoon smakeloze vertoning opleverde.

Daarnaast ging Kirk ook in muzikaal opzicht zijn activiteiten steeds meer op de grote massa van sensatiezoekers en steeds minder op het jazzpubliek richten. Koekoeksklokken, speeldozen, alle mogelijk speelgoedfluitjes, niets was hem te dol als het maar een onverwacht effectje opleverde. Of al die vreemde toeren muzikaal enige zin hadden, werd voor Kirk steeds minder belangrijk. Het ging hem louter en alleen nog om de gimmick; hij moest en zou een controversieel idool van het grote publiek worden, ook al verspeelde hij daarmee het respect van de jazzliefhebbers.

In het begin bleef zijn platenproductie van redelijk niveau, zodat alleen de jazzfans die Kirk 'live' hadden meegemaakt, zich vol onbehagen van hem afkeerden. Maar de laatste tijd zijn ook Kirk's platen voor jazzliefhebbers nog nauwelijks interessant. Een van de recentste Kirk-LP's is 'Slightly Latin' (Mercury 220 026 LMY), die in november 1965 werd opgenomen. Het is een plaat die aanzienlijk meer met popmuziek dan met jazz te maken heeft.

Kirk wordt begeleid door een achtmans orkestje, dat heen en weer slingert tussen de rhythm-and-blues clichés van de modieuze 'brown sound' en het onvervalste Latin-dansorkestens-idioom. Bovendien werkt er nog een koortje mee, dat braaf klanken als 'oeaa... oeaa... ten gehore brengt. Kirk zelf stoot veel pseudo-extatische kreten uit, terwijl zijn instrumentale bijdragen voornamelijk bestaat uit routinelooptjes en weinig vindingrijke themavertolkingen. Voor de popfans lijkt het me allemaal te weinig sensationeel, terwijl de jazzliefhebbers deze plaat waarschijnlijk helemaal niet zullen kunnen pruimen. Roland Kirk zou wel eens tussen wal en schip terecht kunnen komen.

BERT VUIJSJE

JAZZ

Vermaatschappelijking van de strijdkrachten 2

Aansluitende op een eerste artikel over de vermaatschappelijking van de strijdkrachten (zie het nummer van juli) zou ik dit keer in het bijzonder het onderwerp 'begripsvorming en voorlichting' willen behandelen. Ik ga er daarbij van uit dat bij een vermaatschappelijking van de strijdkrachten, d.w.z. bij een binnendringen in de militaire samenleving van die elementen die ook in de democratische burgermaatschappij een belangrijke rol spelen de punten begripsvorming en voorlichting van veel gewicht zijn. Een democratisch bestuur moet er veel aan gelegen zijn dat de burgers zo nauw mogelijk bij dat bestuur zijn betrokken en dus zullen de genoemde begrippen in een democratische samenleving een grote rol spelen.

Helaas moeten we constateren dat ondanks een veelheid van communicatiemiddelen de communicatie op dit punt in ons land nog heel wat te wensen overlaat en dat het onbehagen waarover men de laatste jaren spreekt niet in de laatste plaats zijn ontstaan dankt aan een wederzijds tekort schieten op dit punt van bestuurders en burgers. Met recht kan men zich dan ook afvragen of de militaire samenleving op dit punt wel achterstaat bij de burgermaatschappij.

Uiterlijk gezien behoeft dat bepaald niet het geval te zijn. Zo zou het best eens kunnen zijn dat de gewone dienstplichtige militair in de kazerne en de militaire tehuizen meer kranten vindt dan hij thuis gewoon was te lezen. Televisie- en radioprogramma's worden in de militaire dienst niet minder bekeken en beluisterd dan in de huiskamer. Militairen krijgen iedere week een uur geestelijke verzorging waarin allerlei geestelijke en maatschappelijke vraagstukken worden besproken, er is een corps van voorlichtingsofficieren die regelmatig met de militairen spreken, er verschijnen, speciaal voor de militairen, allerlei bladen die opnieuw allerlei vraagstukken behandelen.

Ernstige belemmering

Kom daar allemaal in de burgermaatschappij maar eens om! Natuurlijk staat daar ook wel wat tegenover. Zo is het bekend dat een aantal communistische en pacifistische bladen voor de militair verboden zijn hoewel niemand hem natuurlijk kan en wil verhinderen om deze bladen in zijn verlofdagen thuis te lezen. Ik ben een warm voorstander van de opheffing van genoemd verbod maar ik geloof toch niet dat het een ernstige belemmering vormt voor de informatie van de militair. Trouwens hoeveel jonge mensen lezen deze bladen in de burgermaatschappij?

De 'gewone' soldaat

In de burgermaatschappij komt men de verzekering dat de 'gewone' man het toch allemaal niet kan mee maken veel-

vuldig tegen. Die mening vindt men ook in de militaire samenleving. Het is de moeite waard om deze uitspraak eens wat nader in ogenschouw te nemen want als hij juist is dan legt hij de vinger op een zwakke plek in het proces van voorlichting en begripsvorming. Is de uitspraak juist?

Ik vraag me in zulke gevallen altijd enigszins nieuwsgierig af wie die 'gewone' man eigenlijk is. In de militaire dienst bedoelt men daar duidelijk de man mee die zonder enige rang te behalen de dienstplicht doorgaat. Het is me niet geheel duidelijk of ik de soldaat eerste klas en de korporaal er ook nog moet bijrekenen of niet. Maar goed, de 'gewone' soldaat dus.

Begrips- vorming en voorlichting

Van die 'gewone' soldaten zijn er vele duizenden, vooral in de landmacht. Maar wie zich de moeite neemt om die 'gewone' soldaat eens wat nauwkeuriger te bekijken die komt al gauw tot de conclusie dat er geen sprake van is dat men al deze mensen over één kam kan scheren. Onder die 'gewone' soldaten lopen mensen rond met gymnasia-, h.b.s.-, kweekschool- en allerlei technische opleidingen. Zo hier en daar vindt men er zelfs een academisch afgestudeerde bij.

'Domme' jongens

Er komen bij de 'gewone' soldaten (maar niet alleen bij hen) 'domme' jongens voor, maar ze kunnen ook heel intelligent zijn, er zijn er met grote sociale, politieke en culturele belangstelling en kennis, er zijn er ook wier interesse het biertje, het bioscoopje en het meisje niet te boven gaat. Wie wel eens met een groep 'gewone' soldaten heeft gesproken en gediscussieerd die weet dat praktisch in iedere groep van ongeveer vijftientig man een stuk of zes, zeven warm belangstellenden zijn, daarnaast een aantal matig geïnteresseerden en ten slotte een stuk of wat mensen die het allemaal geen bliksem kan schelen. Een en ander mede af-

hankelijk van de wijze waarop de gespreksleider de zaken weet te entameren.

Een resultaat dat niet beter of slechter is dan het resultaat dat men bereikt bij iedere andere maatschappelijke groepering behalve wanneer men geselecteerde mensen voor een speciaal doel bijeenroept. Dat betekent dat de grote groep van 'gewone' soldaten, mits in kleine groepen bij elkaar gebracht en niet als 'domme' massa in een bioscoopzaal bij elkaar gedreven, even goed materiaal is voor voorlichting en begripsvorming als welke andere groep ook en dat de uitspraak dat die 'gewone' soldaat het toch niet allemaal kan meemaken berust op een vooringenomenheid die een ernstig gevaar is voor een werkelijke democratisering of vermaatschappelijking van de strijdkrachten.

Indoctrinatie

Aansluitend op de 'gewone' man-theorie vindt men in de strijdkrachten nogal eens de mening dat een eenvoudige, eenzijdige argumentatie waarbij het hoofdthema in zwart-wit schema wordt opgediend de beste manier is om mensen te instrueren. Misschien is dat voor bepaalde technische handgrepen ook inderdaad wel het geval. Ik kan me voorstellen, zonder daarvan ook maar enige kennis te bezitten, dat sommige militaire objecten zich voor een dergelijke instructie uitstekend lenen.

Maar heel anders wordt het als men taak en plaats van die strijdkrachten moet aanwijzen te midden van de vele maatschappelijke structuren en als men de motivatie moet aangeven op grond waarvan die strijdkrachten in het leven zijn geroepen en thans worden gehandhaafd.

Ook dan kan een eenzijdig zwart-wit schema misschien nog wel het eenvoudigst zijn maar zeker niet het meest overtuigend. Met name niet voor jonge mensen die in het gezin, op school en in het uitgebreide verenigingsleven, mede gestimuleerd door bericht en commentaar in krant, radio en televisie, opgenomen zijn in een ontwikkeling die steeds meer ingesteld raakt op gedifferentieerd en genuanceerd denken.

Wantrouwen

Dit speelt te meer als men bedenkt dat in een democratische maatschappij een in die samenleving voorkomende organisatie met een hiërarchische structuur van nature met enig wantrouwen wordt bejegend.

Dit wordt nog versterkt doordat in de strijdkrachten de eenzijdige argumentatie veelal berust op elementen, vaderland, vorstenhuis en godsdienst, die bij een niet onbelangrijk deel van de huidige jongeren niet of nauwelijks nog als waarde-criteria functioneren.

Ik meen met het bovenstaande in

enkele grote lijnen te hebben aangegeven waarom, ondanks de duidelijke aanwezigheid van allerlei voorlichtingsmogelijkheden, deze voorlichting en de begripsvorming toch niet echt van de grond komen.

Het is dan ook verheugend om te bemerken dat de hoogste militaire autoriteiten bepaald niet blind zijn voor deze tekortkomingen en er hier en daar naarstig naar streven om 'nieuwe vormen en gedachten' ingang te doen vinden.

Het lijkt me van nuchterheid getuigen om te beseffen dat met de traditie en de structuur van de strijdkrachten dat een moeizaam proces zal zijn. Wat niet wegneemt dat het voor de strijdkrachten en voor de mensen daarin van het allerhoogste belang is.

Verantwoordelijkheid

Hoe de voorlichting en de begripsvorming zich zullen voltrekken is afhankelijk van de mate in welke men de verantwoordelijkheid wenst te spreiden. Wenst men de verantwoordelijkheid slechts bij een kleine groep te houden (b.v. in de militaire dienst bij de officieren) dan wordt de voorlichting nooit meer dan het doorgeven van de begripsvorming zoals die zich in die kleine groep heeft voltrokken. Men komt dan onvermijdelijk terecht bij wat in het bovenstaande eenzijdige indoctrinatie werd genoemd.

Het kenmerk van een democratie is nu juist dat men de verantwoordelijkheid wenst te spreiden d.w.z. zoveel als mogelijk is iedere deelnemer aan de democratische samenleving wenst te betrekken bij de begripsvorming en de daaruit volgende besluiten. Voorlichting is dan niet het doorgeven van reeds gevormde begrippen en reeds vastgestelde besluiten maar het verschaffen van zo veelzijdig mogelijke informatie waardoor de deelnemers zichzelf een oordeel kunnen gaan vormen en met dat oordeel invloed zullen krijgen op de te nemen besluiten. Indien dit proces van voorlichting, begrips- en besluitvorming hapert dan hapert de democratie zelf.

Het is niet moeilijk om aan te tonen dat dat in onze Nederlandse samenleving inderdaad in bepaalde opzichten het geval is. Het is goed om te beseffen dat dan een gevaarlijk moment voor de democratie is aangebroken, het moment nl. dat bij veel deelnemers aan de democratische samenleving het vertrouwen in de democratie verloren zou kunnen gaan.

Een vermaatschappelijking van het proces van voorlichting en begripsvorming in de strijdkrachten zal dan ook stellig moeten betekenen het hanteren van de voorlichting op een zodanige wijze dat een zo groot mogelijk deel van de militairen het gevoel krijgt werkelijk bij de begrips- en besluitvorming betrokken te worden en daarvoor dan

ook een zekere verantwoordelijkheid te moeten dragen.

Verschillende niveau's

De vraag is nu: kan dat? Wie antwoordt dat het toch niet mogelijk is om iedere man in de strijdkrachten dezelfde verantwoordelijkheid te laten dragen heeft natuurlijk volkomen gelijk. Maar dat is ook in de burgermaatschappij niet het geval. Natuurlijk zullen in de strijdkrachten verschillende niveau's van verantwoordelijkheid aanwezig blijven en zal het stipt opvolgen van instructies en opdrachten een vereiste blijven om de strijdkrachten redelijk te laten functioneren maar desondanks zou er een voorlichting mogelijk zijn die een ieder bij de begripsvorming betreft.

Ik wil trachten de eisen die aan zo'n voorlichting gesteld zouden moeten worden kort samen te vatten: In de eerste plaats zou zo'n voorlichting moeten streven naar objectiviteit d.w.z. naar een eerlijk en deskundig selecteren en doorgeven van het aanwezige informatie-materiaal, zó dat voor de deelnemers het overdenken van de verschillende kanten van de problemen inderdaad mogelijk wordt. Een dergelijk streven naar objectiviteit bij de voorlichters is ook de enige mogelijkheid om de vertrouwensrelatie te doen ontstaan waardoor de voorlichting overkomt. M.i. is dat een moeilijk punt in de militaire dienst. Vaak zijn de afstanden tussen de verschillende groepen in de militaire dienst zo groot en de belangen zo verschillend dat van een natuurlijke vertrouwensrelatie, zoals die b.v. in het gezin kan bestaan, zeker geen sprake is. Dat betekent dat de vertrouwensrelatie altijd weer opnieuw geschapen moet worden en het wapen dat de voorlichter daarbij vooral ten dienste staat is het wapen van de objectiviteit. Als het daarmee niet gelukt moet hij er op voorbereid zijn dat het zeer wel mogelijk is dat veel van zijn voorlichting omslaat tot het tegengestelde van wat hij bedoelt. Het streven naar objectiviteit is wellicht het moeilijkste probleem in de voorlichting.

Actieve rol

Van groot belang is het dat de deelnemers aan de voorlichting de gelegenheid krijgen zich het voorlichtingsmateriaal inderdaad eigen te maken d.w.z. dat de voorlichting zo geschiedt dat de deelnemers daar zelf een actieve rol in spelen. Men komt dan terecht bij de voorlichting in de vorm van een gesprek. In dat gesprek zal de voorlichter dan zichzelf waar moeten maken d.w.z. hij zal het vertrouwen van de groep in zijn objectieve bedoelingen moeten winnen en de deelnemers zullen daardoor de gelegenheid moeten krijgen om zich op een verantwoorde wijze met het materiaal bezig te houden. Het is duidelijk dat daarbij aan de voorlichter de eis

wordt gesteld dat hij een goede en democratische gespreksleider zal zijn.

Een laatste eis lijkt mij vooral dat de voorlichting en het er aan verbonden gesprek inderdaad serieus zullen worden genomen d.w.z. dat men zich door verslaggeving en recapitulatie probeert af te vragen wat er uit het gesprek is voortgekomen en hoe dat verder kan worden gebruikt. Het betekent dat er niet alleen een doorgeven van boven naar beneden maar even goed van beneden naar boven zal moeten ontstaan waardoor men in een gezamenlijk bezig zijn naar elkaar leert luisteren. Wie nl. betrokken wordt bij een proces van voorlichting en begripsvorming en daarna bemerkt dat met zijn ervaringen en gedachten toch geen enkele rekening wordt gehouden zal de wil tot 'mee-doen' gauw verliezen.

Indien een vermaatschappelijking van het proces van voorlichting en begripsvorming in de militaire dienst zou kunnen worden bereikt zou dat een belangrijke bijdrage zijn tot de democratisering binnen de militaire dienst die de militaire autoriteiten — blijkens hun uitspraken in de pers — gelukkig voorstaan.

H. LIPS

Speciale bijeenkomsten Coornherthuis

2-4 oktober

Op deze bijeenkomst bepalen de deelnemers zelf hoe het programma zal worden. Eigen ideeën van de deelnemers én een ruime keuzemogelijkheid die de directie ter beschikking stelt, kunnen een goede vergadering opleveren. Wie wil meedoen aan dit experiment?

Creativiteit

Ook hier zal het programma door de deelnemers zelf worden bepaald. Iets voor lui met initiatief dus. Echter is deze bijeenkomst in het bijzonder bedoeld voor militairen met belangstelling voor kunst.

Dienstplichtige militairen die belangstelling hebben voor deze bijeenkomsten, kunnen hun aanvraag richten aan *Coornherthuis, Hoofdstraat 84, Driebergen*. Op de aanvraag moet duidelijk worden vermeld: *speciale bijeenkomst en data*.

A THOUSAND CLOWNS

'Laten we terugkeren naar de realiteit,' zegt Sandra, nadat Murray haar overdonderd heeft met zijn fantasierijke monologen en zijn roekeloze, anti-sociale levenswijze. 'Alléén als een toerist,' antwoordt Murray lachend.

Dat is de kern van het *escapist*-stuk van Herb Gardner (A Thousand Clowns) dat meer dan twee jaar – 429 opvoeringen – op Broadway liep en ook in Nederland, bij 'Ensemble' in 1964 met Johnny Kraaykamp in de hoofdrol, opgevoerd is. De Amerikaanse toneelversierregisseur Fred Coe regisseerde ook de filmversie: zijn eerste uitstapje naar de cinematografie, hetgeen duidelijk merkbaar is.

Toneel is een plaatsgebonden medium, grotendeels steunend op de dialogen; film komt precies uit de andere hoek: de aanvankelijke 'stomme' film noodzaakte tot handeling waarbij in de gebaren, gedragingen, mimiek en actie duidelijk werd waar de rode draad van het verhaal liep. Toen de *talkies* hun

FILMBESPREKING

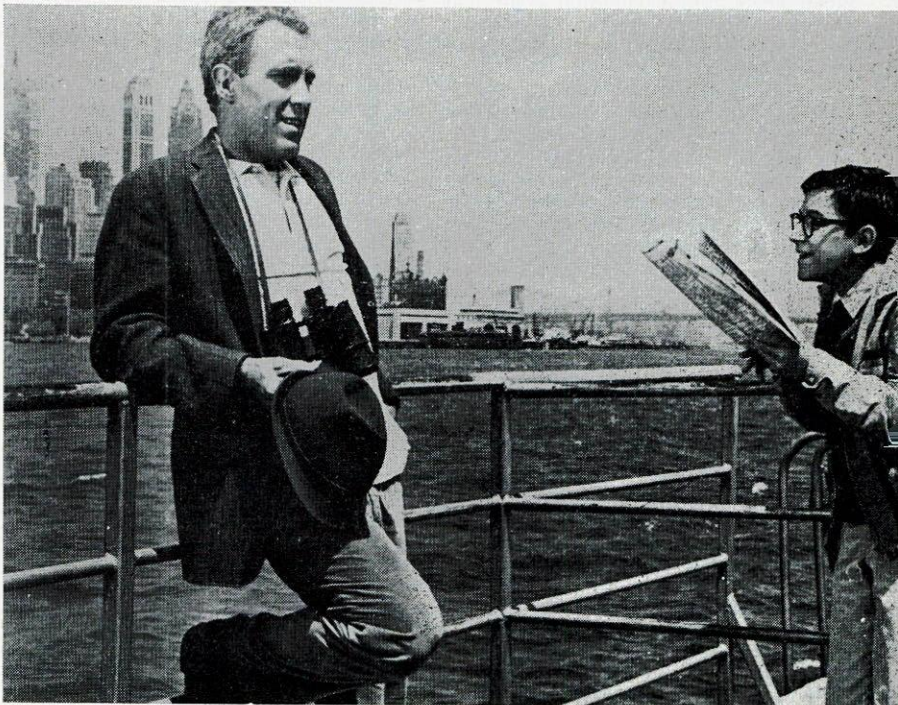
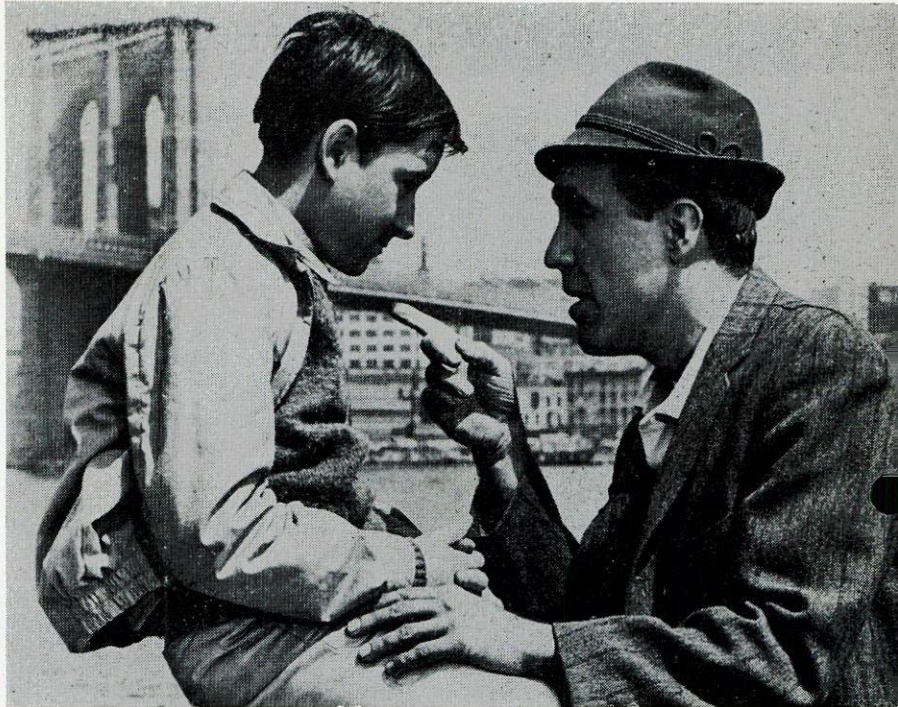
intrede deden, werd de film aanvankelijk sterk toneelmatig, omdat regisseurs niet genoeg konden krijgen van het nieuwverworven medium 'spraak' en geluid.

Maar die periode ligt al meer dan dertig, veertig jaar achter ons. Niettemin komt dit bezwaar steeds weer op de voorgrond als een toneelregisseur zich op film werpt. Fred Coe – die zich duidelijk van een dergelijke gevaar bewust was – heeft geprobeerd er onderuit te komen, door zijn toneelscènes te larderen met 'typisch filmische' episodes. Maar juist door het aaneen monteren van deze stukken film en deze stukken verfilmd toneel is 'Wel Duizend Clowns' een cinematografisch-toneelmatige hutspot geworden, waar noch toneelmannen noch cinefielen veel plezier aan beleven. Dus niet de moeite waard?

Allerminst, want Gardners gegeven, Coe's regie-opvattingen en de capaciteiten van de hoofdrolspelers garanderen een onversneden stuk ontvluchtungs-amusement met een fikse dosis *sophisticated* humor.

Eén tegen de wereld

Murray Burns (Jason Robards) woont met zijn pleegzoon-neefje Nick (Barry

MONOLOGEN IN PROTES

Gordon) op een eenkamerappartement in New York, dat volgestouwd is met *junk*, vlooiemarktsnuisterijen. Vooral adelaars in brons hebben Murrays voorkeur. Hij is een ex-televisiemedewerker, die de dagelijkse routine, de afstompende public-verlakerij, de dwangmatige 9-tot-5-routine, de botte, gladde, Amerikaanse strijd-om-het-bestaan er aan gegeven heeft om samen met zijn 12-jarig neefje de wereld met andere ogen te bekijken. Die 'andere' visie toont zich minder in zijn handelingen dan wel in zijn mondelinge commentaren op het alledaagse leven; zijn commentaar op het telefonische weerbericht: 'Nu zoekt de ene machine contact met een andere machine...' Hij weigert dat te accepteren en voert een eenzijdige conversatie met de magnetofoonstem van de juffrouw aan de andere kant van de lijn. Zijn kritiek op de gladde samenleving is in dit stuk hoofdzakelijk in monologen vervat; in de uitgestorven straat klinkt zijn stem ter opwekking van de buurt: 'Buren! hier spreekt de voorzitter van uw vakantie-comité...'

Zijn enige monologen die beantwoord worden, zijn de gesprekken met de vroeg-oude Nick, die hem steeds weer aanspoort om een baantje te zoeken. Dringende noodzaak: de voogdijraad overweegt Nick bij Murray weg te halen, omdat Murray geen goed thuis voor de jongen creëert. Het bezoek van twee maatschappelijk werk(st)ers, Albert (William Daniels) en Sandra (diens verloofde — Barbara Harris) voert dit *care-free* leven tot een climax. Aanvankelijk schijnt Murray te winnen, want Sandra (gecharmeerd door Nicks onbevangenheid en Murrays openhartigheid) laat haar verloofde in de steek en blijft bij Murray.

Maar nadat ze een dag genoten heeft van Murrays zorgeloze leven en met hem rondgezworven heeft door de vrolijke zelfkant van New York, begint ze anders- en oppershuids druk uit te oefenen op haar nieuwe vriend: Murray moet — om Nick te kunnen houden — aantonen dat hij een waardig lid van de samenleving is en 'dus' een baantje zoeken. Murrays broer Arnold (Martin Balsam), die een 'gezetene burger' is, zal hem daarbij helpen. Murray waagt het, maar laat elke afspraak mislukken, door op de beslissende momenten eenvoudig weg te lopen. Dan keert Sandra hem desperaat de rug toe. Het uiteindelijke sad-happy-end stelt de bioscoopbezoeker (voor zover dat nodig is) gerust maar ondergraaft het zorgvuldig opgebouwde recalcitrante karakter

van de hoofdpersoon: we zien hem naar de bus rennen, zoals alle andere nette, burgerlijke New-Yorkers.

Verbale en mimische humor

Zowel Murray als Nick spreiden in 'A Thousand Clowns' een sprankelend stuk mimiek tentoon, waarbij ze sterk gesteund worden door de eenvoudige maar subtiële humor in de dialogen van Gardner. Maar Coe heeft daarvan te veel ongewijzigd gebruik gemaakt. Een duidelijk voorbeeld daarvan is bijvoorbeeld een scène waarin Nick aan de maatschappelijk werk(st)ers verslag doet van zijn ervaringen met oom Murray. Nick doet Peter-Lorre-imitaties, kondigt aan ook Alexander Hamilton te kunnen imiteren (een grapje dat voor het Nederlandse publiek wellicht verloren gaat: Hamilton was — eind 18de eeuw — een minister onder Washington en niemand weet natuurlijk hoe hij gesproken heeft of welke mimiek hij had) en vertelt hoe Murray soms met hem omspringt; een verhaal dat heel wel filmisch gebracht had kunnen worden: 'Soms,' zegt Nick, 'staan we samen in een volle lift en dan zegt Murray: Kop op kerel. Hou nou eens op met kniezen. Je moet de werkelijkheid onder ogen durven te zien. Je bent nu veertig jaar en je zult altijd een dwerg blijven!'

Wel filmisch wordt Coe in de scènes waarmee hij de (toneel)scènes poogt te verbinden. Maar ze hebben weinig met het verhaal te maken en in feite zijn het vervelende tussenshots, die de kijker slechts verlangend doen uitzien naar de volgende dialoog. Dat is vooral storend in de openingsscène, waardoor de bioscoopbezoeker even de indruk krijgt met een semi-documentaire over het jachtige New Yorkse leven te doen te hebben. Maar Gardner's stuk is qua tekst zo ijersterk (behoudens het slappe slot) dat al deze filmische bezwaren bij dit ver-

Bij de foto's

Links boven:
Nick en Murray.

Links:
Nick (baantjes voorlezend) en oom Murray.

Boven:
Peter Lorre-imitaties; v.l.n.r.
Nick, Sandra, Albert en Murray.

haal graag op de koop toe genomen worden.

Qua acteur is vooral toneelspeler Jason Robards (getrouwd met Lauren 'Betty Bogart' Bacall) een vondst. Zijn bewegelijke, V-vormige enigszins aan Bogart herinnerende Sam-Spade-gezicht vormt zich moeiteloos in de nonconformistische uitdrukkingen die van hem verwacht worden. Ook de jonge Barry ('Nick') Gordon toont in de film evenals op het toneel dat hij zijn rol volslagen ingeleefd heeft. Een bijzonder knappe bijrol levert Gene Saks als mislukt TV-idool 'Leo' en Martin Balsam verloochend zijn jarenlange filmervaring niet; hij is veruit de meest 'filmische' van alle acteurs in de rol van Murrays broer. Met deze vier van de 'duizend' clowns is Coe's film een vrolijke — zij het soms typisch Amerikaanse — ervaring, die een o-zo-noodzakelijke prik geeft in het strakke stramien van ons alledaagse routineleven en ons drukt op de mogelijkheid om — zij het tijdelijk — eens uit de band te springen.

HENK J. MEIER

TEGEN DE SAMENLEVING

GOTT IST TOT

Der tolle Mensch. Habt ihr nicht von jenem tollen Menschen gehört, der am hellen Vormittage eine Lanterne anzündete, auf den Markt lief und unaufhörlich schrie; 'Ich suche Gott. Ich suche Gott'. Da dort gerade viele von denen zusammenstanden, welche nicht an Gott glaubten, so erregte er ein grosses Gelächter. Ist er denn verlorengegangen?, sagte der eine. Hat er sich verlaufen wie ein Kind?, sagte der andere. Oder hält er sich versteckt? Fürchtet er sich vor uns? Ist er zu Schiff gegangen? ausgewandert? – so schrien und lachten sie durcheinander. Der tolle Mensch sprang mitten unter sie und durchbohrte sie mit seinen Blicken.

'Wohin ist Gott', rief er. 'ich will es euch sagen! Wir haben ihn getötet – ihr und ich! Wir alle sind seine Mörder! Aber wie haben wir dies gemacht? Wie vermochten wir das Meer auszutrinken? Wer gab uns den Schwamm, um den ganzen Horizont wegzuwischen? Was taten wir, als wir diese Erde von ihrer Sonnen losfetteten? Wohin bewegt sie sich nun? Wohin bewegen wir uns? Fort von allen Sonnen? Stürzen wir nicht vortwährend?

Und rückwärts, seitwärts, vorwärts, nach allen Seiten? Gibt es noch ein Oben und ein Unten? Irren wir nicht wie durch ein unendliches Nichts? Haucht uns nicht der leere Raum an? Ist es nicht kälter geworden? Kommt nicht immerfort die Nacht und mehr Nacht? Müssen nicht Lanternen am Vormittage angezündet werden? Hören wir noch nichts von dem Lärm der Totengräber, welche Gott begraben? Riechen wir noch nichts von der Göttlichen Verwesung? – auch Götter verwesen! Gott ist tot! Gott bleibt tot! Und wir haben ihn getötet. Wie trösten wir ons, die Mörder aller Mörder? Das Heiligste und Mächtigste, was die Welt sicher besass, es ist unter unseren Messern verblutet – wer wischt dies Blut von uns ab? Mit welchem Wasser könnten wir uns reinigen? Welche Sühne feiern, welche heiligen Spiele werden wir erfinden müssen? Ist nicht die Grosse dieser Tat zu gross für uns? Müssen wir nicht selber zu Göttern werden, um nur ihrer würdig zu erscheinen? Es gab nie eine grössere Tat – und wer nur immer nach uns geboren wird, gehört um dieser Tat willen in eine höhere Geschichte, als alle

Geschichte bisher war'.

Hier schweig der tolle Mensch und sah wieder seine Zuhörer an; auch sie schwiegen und blickten befremdet auf ihn. Endlich warf er seine Lanterne auf den Boden, dass sie in Stücke sprang und erlosch.

'Ich komme zu früh', sagte er dann. 'ich bin noch nicht an der Zeit. Dies ungeheure Ereignis ist noch unterwegs und wandert – es ist noch nicht bis zu den Ohren der Menschen gedrungen. Blitz und Donner brauchen Zeit, das Licht der Gestirne braucht Zeit, Taten brauchen Zeit, auch nachdem sie getan sind, um gesehen und gehört zu werden.

Diese Tat ist ihnen immer noch ferner als die fernsten Gestirne – und doch haben sie dieselbe getan'.

Man erzählt noch, dass der tolle Mensch desselbigen Tages in verschiedene Kirchen eingedrungen sei und darin sein Requiem aeternam deo¹ angestimmt habe. Hinausgeführt und zur Rede gesetzt, habe er immer nur dies entgegnet; 'Was sind denn diese Kirchen noch, wenn sie nicht die Gräfte und Grabmäler Gottes sind'.

¹ *Ewige Ruhe sei Gott!*

GOD IS DOOD

De gek. Heeft u weleens gehoord van de gek die op een stralende ochtend een lantaren aanstak en naar de markt rende, voortdurend schreeuwend; 'Ik zoek God. Ik zoek God'. Omdat daar een heleboel mensen stonden die niet in God geloofden, wekte hij heel wat hilariteit. Is hij soms verdwenen?, zei er een. Is hij als een kind verdwaald?, zei een ander. Of houdt hij zich verborgen? Is hij bang voor ons? Is hij een bootreis gaan maken? Is hij uit het land vertrokken? riepen al die mensen door elkaar. De krankzinnige sprong midden tussen hen in en doorboorde hen met zijn blikken. 'Waar is God naar toe?' riep hij. 'Ik zal het jullie zeggen: We hebben hem vermoord, wij, met ons allen. Wij hebben hem met elkaar vermoord. Maar hoe deden we dat? Hoe waren wij in staat de zee leeg te drinken? Hoe kwamen we aan de spons waarmee we de horizon uitwisten? Wat hebben we gedaan toen we de aarde uit de macht van haar zon hebben bevrijd? Waar gaat ze nu heen? Waar gaan wij heen?

Uit de buurt van alle zonnen van

daan? Razen we niet eindeloos door? Vooruit, achteruit, naar opzij, alle kanten uit? Bestaat er nog boven en beneden? Dwalen we niet als door een oneindig niets? Is het niet de lege ruimte die om ons ademt? Is het niet kouder geworden? Valt de nacht niet elke keer donkerder en donkerder? Zullen we niet 's ochtends lantarens aan moeten steken? Horen we niet het geluid van de grafdelvers die God begraven? Ruiken we niet het goddelijk bederf? Want zelfs Goden gaan tot ontbinding over. God is dood! God blijft dood! En we hebben hem vermoord. Hoe zullen wij onszelf troosten, wij, de meest moorddadige van alle moordenaars? Het heiligste en machtigste dat de wereld ooit heeft gehad, is onder ons mes doodgebloed. Wie zal het bloed van ons afvegen? Met welk water zouden wij ons kunnen reinigen? Welke plechtige offers en gewijde spelen zullen wij moeten verzinnen?

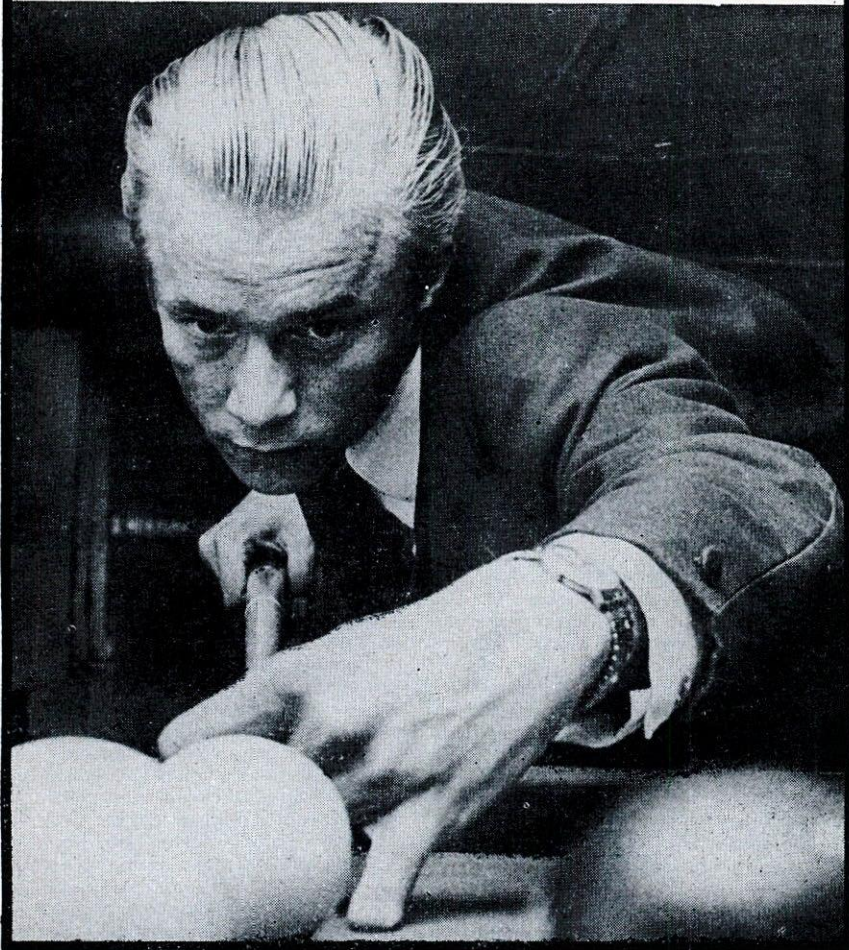
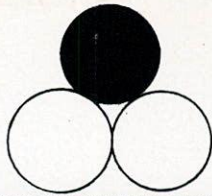
Is de omvang van deze daad niet te groot voor ons? Zullen wij niet zelf Goden moeten worden, alleen om de indruk te wekken dat wij het hebben kunnen doen? Nooit heeft een groter

gebeuren plaats gevonden en hierdoor behoren degenen die na ons geboren worden tot een tijdperk verhevener dan enig tijdperk tot dusver'!

Toen zweeg de gek en keek weer naar zijn tcehoorders; zij zwegen eveneens en keken hem verbaasd aan. Tenslotte wierp hij zijn lantaren op de grond, zodat ze stukbrak en uitging. 'Ik kom te vroeg', zei hij daarop, 'dit is voor mij nog niet het juiste ogenblik. Deze wonderbaarlijke gebeurtenis is nog onderweg en heeft mensenoren nog niet bereikt. Bliksem en donder hebben tijd nodig, het licht van de sterren, daden hebben tijd nodig, ook nadat ze hebben plaats gevonden, tot ze worden waargenomen. Deze daad is nog verder van hen verwijderd dan de verste ster en toch hebben ze hem verricht.'

Het verhaal gaat verder dat de gek diezelfde dag verscheidene kerken bezocht en daar zijn Requiem aeternam Deo aanhief. Telkens als men hem naar buiten bracht en ter verantwoording riep, gaf hij ten antwoord; 'Wat zijn deze kerken anders dan graftomben en monumenten voor God?'

Biljartkampioen in de dop

De kranten hebben het niet naar alle hoeken van ons land rondgebazuind. Het allesrakende TV-oog heeft er geen centimeter film aangewijd. Slechts een handdruk van zijn vader en een fraaie beker waren voor Gerard Klinkert de enige tastbare bewijzen dat hij voor de eerste keer in zijn loopbaan jeugdkampioen biljarten extra klasse libre van Nederland was geworden.

Zijn vader, meubelmaker in Amsterdam zegt; 'Vindt u dat nou geen schande. Waarom nou niets over biljarten. Alleen wanneer die groten meedoen staan de kranten er vol van. Ach mijnheer het was toch zo'n mooi toernooi. De hele familie heeft zitten zweten toen die jongen aan het biljart stond. In Nijmegen heb ik toen menig zweetdruppeltje laten liggen. Maar denk alsjeblieft niet dat ik bezeten ben van mijn zoon. Heus er zijn ook belangrijkere zaken.'

Gerard Klinkert 18 jaar oud, als leerling-meubelmaker bij zijn vader in dienst is minder spraakzaam.

Hij vertelt; 'Het is mijn eerste titel. Drie keer heb ik nu meegedaan. Vorig jaar werd ik tweede. Nu, de laatste keer

dat ik kon mee spelen heb ik het gehaald. Het viel niet mee hoor. Vooral in die eerste partij tegen Cromvoirt liep het stroef. Ik weet niet wat dat is, maar dan ben je nog niet warm hè. Het lijkt net of de ballen dat voelen. Ze komen er net niet.'

Zijn vader, nerveus stipulerend; 'Ach mijnheer biljarten is eigenlijk een kunst hè. Het is de mooiste sport die ik ken. Als je het in je vingers hebt ben je rijk. Je ziet het meteen of iemand het heeft of niet. Wanneer die vingers zo lekker makkelijk op het laken liggen dan voel je het. Bij mij begint het dan te tintelen. Toen ik mijn zoon voor het eerst met een keu zag scharrelen begreep ik het direct. Ik dacht: daar zit meer in, die jongen heeft talent.'

Dat talent is er in juni dan ook uitgekomen. De biljartkenners die in Nijmegen bijeen waren hebben stomverbaasd naar Gerard staan kijken. Na die eerste partij tegen Cromvoirt, die hij overigens wel won is Gerard in de volgende partijen ritsen caramboles gaan scoren. Een tweede Ceulemans mompelde men. Series van boven de drie-

honderd toverde hij uit zijn keu. Vaak waren zijn tegenstanders al na één beurt helemaal van de kaart.

Gerard: 'Ja ik heb in Nijmegen mijn gemiddelde wel aardig opgevijseld. Voordat ik aan het toernooi ging meedoen speelde ik nog met een gemiddelde van 14. Nu zit ik boven de 40. Volgend jaar mag ik in de eerste klasse spelen. Het wordt dan een stuk moeilijker want ik ga over op groot biljard.'

'Maar jongen, wat wil je nou' - zijn vader valt hem in de rede - 'Moeilijker. Het is maar net zoals je het bekijkt. Natuurlijk maak je er op een groot biljard geen 40, maar je kunt hier genoeg oefenen.'

Oefenruimte

De oefenruimte van Gerard is uniek. Temidden van de meubels staat in een verwarmde kelder een levensgroot biljart. 'Dat is de derde die we nu hebben', verduidelijkt vader Klinkert. 'We zijn hier begonnen met een klein tafelbiljartje. Biljarten zat in de familie. Mijn broer is zo'n echte caféspeeler. Meer voor de gein. Toen Gerard drie jaar was kocht hij een heel klein keutje voor hem. We hebben het nog. Toen we hier in die kelder dat tafelbiljart kregen is Gerard begonnen. Lang hebben we dat ding niet in huis kunnen houden. Op een dag ben ik de Beemster ingegaan en heb daar een biljart op de kop getikt van een caféhouder die failliet was gegaan. Daarop heeft hij het geleerd. Sinds twee jaar hebben we dit grote biljart. Cees van Oosterhout heeft het me voor een schappelijk prijsje aan de hand gedaan. Gerard oefent nu iedere dag.'

Gerard: 'Mijn vader helpt me enorm. Ieder dag trek ik me hier een paar uur terug. Helemaal alleen ben ik dan bezig. Daar leer je het van. Anders word je toch maar afgeleid.' In het najaar gaat Gerard toch lessen volgen. Dan komt oud-wereldkampioen René Vingerhoedt naar Amsterdam. Vier dagen is hij dan bij de Belgische grootmeester in de leer.

'Dat is het einde. 's Ochtends ga ik met mijn pakje brood onder de arm de deur uit en 's avonds stap ik er weer in. Een betere leraar kan ik niet krijgen. Vingerhoedt is de beste ter wereld'. Zijn vader: 'Wie had dat nou ooit gedacht. Weet u dat ze hem bij Maseé, de jeugdvereniging, eerst niet wilden hebben. Geen talent dachten ze. Gelukkig heeft ie bewezen dat het er toch inzit. Maar of het er helemaal uitkomt. ...?'

Jeugdleider Katers van Maseé zegt: 'Gerard dat wordt een hele beste. Ik vind het verschrikkelijk jammer dat hij bij ons weg is. Het kon echt niet langer. Gerard had geen tegenstanders meer. Hij gaat nu naar Insulinde. Werkelijk als je die jongen aan het werk ziet, zit je te watertanden. Een natuurtalent.'

WIM JESSE

Onvoorzien- Gedichten- ... en Vietnam

Veel van hetgeen we doen verandert dikwijls weinig. Aan onszelf noch aan de ander. Wij herinneren ons dat vooral wanneer achteraf blijkt dat wij ons nauwelijks nog iets of iemand herinneren... Ons gedragspatroon, onze handel en wandel is in vele situaties een automatisme (geworden). Inzet, wezenlijke betrokkenheid ontbreekt veelal. Onverschilligheid en gezapigheid zijn vaak het 'normale' gevolg. Existeren gaat voor leven door. Niets lijkt nog iets, iets bijvoorbeeld reeds niets. 'Lijkt,' omdat er zich situaties kunnen voordoen die onze betrokkenheid wel degelijk oproepen, doen terugkeren. Ik denk aan dood, geboorte, ziekte en aan liefde. Plotseling zijn wij en de ander in het geding. Hoe eenzaam in het ervaren ook, eindelijk is er sprake van een gebeuren dat een verandering in zich kan dragen. Dat dat niet tegelijkertijd het zien van nieuwe mogelijkheden inhoudt maar wij in dergelijke situaties veeleer pijnlijk lang rondlopen in een niemandsland bewijst Hanny Michaelis met haar recente gedichtenbundel 'Onvoorzien'.

In vijfendertig gedichten doet zij verslag van een mislukte inzet ten aanzien van een geliefde, en probeert zij verder te leven. Zij tast daarom die mislukking af, tracht zich de oorzaken van haar tekort (schieten) bewust te maken. Met alle wanhoop vanden. Zoals – bijvoorbeeld – in het gedicht zonder titel op pagina vijfentwintig:

*Het poesje dat die avond
toen ik nog niet wist
wat ons boven het hoofd hing,
languit op je knie lag
en zich door je liet strelen
terwijl je andere arm
me tegen je aandrukte
zodat er een zonderlinge variant
op de Heilige Familie ontstond,
likt vol toewijding haar vel.
Ze leeft gewoon door, net als ik
trouwens
maar vermoedelijk zonder geheugen
om haar tot tranen toe te sarren.*

Of op pagina achttien:

*Bij noordenwind
hoor ik 's nachts de sirenes
van fabrieken in de buurt
waar je huis staat.
Geen groet, geen belofte
En geen verklaring. Alleen
de gedachte: wij wonen
nog in dezelfde stad.*

Een regel zoals – wij wonen nog in dezelfde stad – is kenmerkend voor de gedichten in 'Onvoorzien'. Het geeft de verwijdering tussen de dichteres en haar geliefde op de meest nabije wijze weer. Een vaak tot waanzin makende gedachte die Hanny Michaelis naar woorden doet blijven zoeken. En dat terwijl zij regel

voor regel voelbaar maakt dat er geen woorden voor het onherroepelijke zijn. Haar meeste gedichten zijn dan ook vrij kort en sober in beeldgebruik. 'Onvoorzien' is één voortdurend inhaleren van wat was en een bijna stikken in wat is. Van daaruit niet melo-dramatisch te schrijven bepaalt m.i. het hoge niveau van deze bundel, waarin voor mij vooral in het gedicht op pagina drieëntwintig op een sublieme wijze het evenwicht tussen het gevoelsmatige en het rationele bereikt wordt:

*Waar je nu bent
is het warmer dan hier
en een uur later. Soms
is het of ik je zie lopen
aan een strand dat ik niet ken:
Misschien liefkozen je gedachten
me zoals vroeger je lichaam.
Waarschijnlijk niet: bij jou
is het een uur later
dan bij mij.*

'Onvoorzien' te laten volgen door de nieuwe bundel 'Gedichten' van C. B. Vaandrager roept niet alleen scherpe (uiterlijke) contrasten op, maar lijkt bij eerste lezing van Vaandrager's gedichten zelfs een onmogelijkheid. Vaandrager, met Sleutelaar, Armando en Verhaagen één van de vier makers van de Nieuwe of Totale Poëzie, schijnt nl. in het geheel geen poëzie te schrijven. In hoe verre schijn hier inderdaad bedriegt moge uit het onderstaande blijken. Ter verduidelijking lijkt het mij echter wel noodzakelijk om vooraf vast te stellen dat de vraag – Wat is poëzie – zelden één antwoord geeft. Laat staan dat één bepaalde definitie bindend en hanteerbaar zou zijn voor alle tot op heden geschreven en nog te schrijven gedichten. Neemt niet weg dat menig poëzie-lezer iets bepaalds voor ogen of oren heeft wanneer het over poëzie gaat. Poëzie moet – bijvoorbeeld – minstens naar vorm en beeldgebruik iets klassieks hebben, en naar inhoud moet er toch minstens sprake zijn van een zekere verdieping.

Ofschoon zij dan geen sonnetten schrijft en ook weinig lyriek in haar poëzie te vinden is, voldoet Hanny Michaelis met haar gedichten naar inhoud stellig aan de algemeene (veelal op scholen gekweekte) geldende eis. De gedichten uit 'Onvoorzien' kunnen de lezer verdiepen. Dit mede doordat vanwege de duidelijkheid der gedichten (zelf) herkenning mogelijk is. Gedicht na gedicht realiseren wij ons dat 'Onvoorzien' niet alleen de liefdesproblematiek van Hanny Michaelis betreft. Belangrijkste is echter waarschijnlijk wel dat Hanny Michaelis ook een zekere levensfilosofie aanreikt.

'Zo – bij voorbeeld – op pagina achtentwintig uit haar bundel: Met de jaren moet er veel worden weggegooid. De gedachte bij voorbeeld dat geluk mild is

en duurzaam, iets als een zuidelijk klimaat in plaats van een blikseminslag die levenslang gekoesterde littekens achterlaat.) Eens of oneens, wij kunnen er als lezer in ieder geval iets meedoen. En bij Vaandrager dan? Geven zijn gedichten dan niets aan de lezer? Ja, nl: in alledaagse taal genoteerde alledaagse werkelijkheid. Of, ik herhaal, dat poëzie is? Zelf zegt Vaandrager dat hij 'schijt aan poëzie' heeft. Vermoedelijk bedoelt hij dat de poëzie van het traditionele hoge heilige voetstuk afgedonderd moet worden en in het volk terecht moet komen. Als er maar iets gebeurt. Of dat ook verandering tot gevolg heeft is aan de lezer om te bepalen. Hij, C. B. Vaandrager, geeft de brokjes werkelijkheid. Nie gecompliceerd. Neen, juist heel simpel van taal, als het ware op een presenteerblaadje. Als de lezer daaraan voorbij wil gaan moet hij dat zelf maar weten. Als we maar bedenken dat het niet de werkelijkheid van een zekere Vaandrager is, maar ook die van ons.

Ten aanzien van het laatste dus al met al geen verschil met de gedichten van Hanny Michaelis. Of het zou moeten zijn dat Vaandrager meer de ons omringende dan de sterk op ons gekoncentreerde werkelijkheid noteert. Dat er toch desondanks een verschil lijkt te bestaan komt m.i. doordat de gedichten van Vaandrager in eerste instantie eerder banaal dan zg. diep aandoen. Gaan wij als lezer verder op zijn poëzie in, dan zal echter blijken dat er evenzeer van een dialoog tussen de lezer en zichzelf sprake is als bij de gedichten van Hanny Michaelis. Met andere woorden ook Vaandrager tast de lezer aan. Misschien zelfs soms nog heviger dan bij de gedichten van Hanny Michaelis. Al was het alleen maar doordat Vaandrager af en toe zó quasi-onbenullig te werk gaat dat sommige gedichten 'lachertjes' worden. Ter illustratie van het één en ander uit de 'Gedichten' van Vaandrager allereerst de cyclus 'Made in Madurodam'.

*Wat gebeurde er met
reserve-luitenant Maduro?
Hij offerde zijn leven (1916-1945)
voor het vaderland.
De kroketten in het restaurant
zijn aan de kleine kant.
De uitgang heeft vertrouwde afmetingen.*

Of de cyclus 'Rotterdam':

*Kind: Waarom maken ze van die
hoge gebouwen?*

*Oma: Dat vinden de mensen mooi,
kind.*

*Een wolkenformatie
die ik dreigend zou kunnen noemen.*

De wolkenformatie lijkt op iemand.

Het is al weer over.

Zo gaat dat met wolkenformaties.

BOEKBESPREKING

En tenslotte uit de cyclus 'het sexuele leven':

*Daar gaat een neef van me, Arie.
Geen volle neef eigenlijk, Arie.
De moeder van Arie ging wel eens
vreemd
omdat mijn oom het niet kon maken.*

*Ze ging met Chinezen mee,
wat opschudding verwekte, en Arie.
Er was geen weghalen aan, aan Arie.*

'Ha die Arie, hoe is het met j6u?'

Tot zover C. B. Vaandrager in zijn opvallende alledaagse bundel 'Gedichten'. Tot zover ook de kleine alledaagse werkelijkheid die inderdaad nogal banaal aandoet. Zo sterk soms in 'Gedichten' dat wij ons vermoedelijk nauwelijks durven te realiseren dat, ook al voldoen wij aan Vaandrager's verzoek en maken wij ons eigen gedicht of wel vullen wij onze eigen werkelijkheid in, dat ook die werkelijkheid banaler, benauwder en kleingeestiger is dan wij vaak willen toegeven.

Grijpt Vaandrager de kleine facetten uit de ons omringende werkelijkheid aan, de Oostenrijkse dichter Erich Fried neemt in zijn bundel ... en Vietnam ... (vertaling: Gerrit Kouwenaar) eveneens een facet uit genoemde werkelijkheid. Dat wil zeggen wanneer wij zijn bundel *alleen* zien als een reactie op het Vietnam-gebeuren en niet als een ageren tegen de oorlog in het algemeen. Dat Erich Fried het laatste voor ogen heeft moge blijken uit het eerste gedeelte van het gedicht 42 schoolkinderen:

*Hoe ver is het
van Guernica naar Man Kwang
van Washington naar Berchtesgaden
van München naar Praag
van Berlijn en Moskou
naar Warschau?*

*Hoe ver was het
van Guernica naar München?
Eén jaar en vijf maanden
Dat is niet erg ver
Hoe ver was het
van Guernica naar München?
van Hitler tot wie en tot
welk land je maar wilt?*

... En Vietnam ... zal vermoedelijk wel weerstanden oproepen. Een te eenzijdig beeld, Erich Fried te duidelijk vooringenomen, etc. Anderzijds kan ik me ook voorstellen dat er mensen zijn die deze bundel op scholen laten uitreiken om zodoende op poëtische wijze 'Johnson moordenaar' te kunnen zeggen. In dit kader gaat het er m.i. echter meer om dat deze bundel vooral opvalt door zijn ingetogenheid. Ofschoon handelend over een sterk emotioneel geladen actueel onderwerp, is de afstand die Erich Fried tot zijn gegeven demonstreert ronduit bewonderenswaardig. Dat dit

minder eenvoudig is dan wij wel eens veronderstellen, bleek een aantal jaren geleden pijnlijk duidelijk uit Der Stellvertreter van Hochhuth, dat wel een belangwekkend toneelstuk was maar dramatisch zeer veel zwakke momenten had.

Wat evenzeer in ... en Vietnam ... opvalt is dat poëzie en proza, of in het geval van Fried: gedicht en krantebericht, elkaar kunnen aanvullen en in elkaar kunnen overlopen. Dit blijkt niet alleen uit de achterin de bundel opgenomen Vietnam-kroniek, lopend van 1859-tot het heden van iedere lezer (door het laatste wordt het voor de lezer mogelijk zijn eigen oorlog te (blijven) schrijven en of uit te knippen), maar bijvoorbeeld ook uit een gedicht zoals:

17-22 mei 1966

*Uit Da Nang
werd vijf dagen lang
dagelijks gemeld:
zo nu en dan enkele schoten*

*Op de zesde dag werd gemeld
tijdens de gevechten van de laatste
vijf dagen:*

*in Da Nang
tot nog toe om en de bij
duizend slachtoffers* DICK ZAAL

'Onvoorzien' is een uitgave van G. A. van Oorschot Amsterdam. Prijs: f 3.
'Gedichten' van C. B. Vaandrager is een uitgave van de Bezige Bij. Prijs: f 4,50.
... en Vietnam ... is een uitgave van Moussault Amsterdam. Prijs: f 5,90.

DE ZEE

Scheveningen en IJmuiden.

Voor de huidige tourist fijne badplaatsen. Toch is er meer te zien. De haven biedt een ander beeld dan het strand. Daar ziet men geen zonnende mensen, maar wordt gewerkt. Tonnen en tonnen vis worden aangevoerd, er wordt gekeurd en gemijnd. En mocht ooit zo'n visser op zee in moeilijkheden komen dan zijn er nog altijd de reddingsboten van de KNZHRM.

